

195 ve válce zahnal na útek; oč více duchovní nepřátelé, totiž v pěti smyslech nás svádějící k hříchu, budou zahnáni na útek slovem *kyrieleison*, budeme-li je ve víře a nábožnosti k Bohu volati.

27-30 tato výtku není oprávněná, protože tvar *hospodin* je pouze částečným zčeštěním původního staroslověnského vokativu *gospodi*, zachovaného v stč. *hospodi* v dvou dokladech – 47 *ty spase* viz pozn. na str. 108 – 49 *ny* (4. p.) nás – 52n o tom, že naši předkové přišli do Čech z Charvát, podává obšírný výklad kronika Pulkavova (FRB V, 211-212) – 53 *Charváty* Bílé Charváty se nazývalo území na severovýchod od pohraničních českých hor v pozdějším Slezsku a Kladsku; toto území i jméno obyvatel nemá ovšem nic společného s Charváty jihoslovanskými – 67 *dvě slova charvátská*, totiž *spase a mira* jde ovšem o slova staroslověnská, dobře autorovi známá z charvátskohlaholské bohoslužby v pražském klášteře Na Slovanech – 81 *Aganče boži, vzemle i grechi mira* apostrofa známá v podobě jen málo obměňované ze všech charvátskohlaholských missálů, na př. z kánonu charvátskohlaholského missálu vatikánského Illir. 4, fol. 168a, (srov. J. Vajs, ČMF 25, 1939, str. 131, ř. 11-12); *vzemle* je part. praes. akt. od slovesa *vъmati* – 84-85 *u slovanských mmichů* v klášteře Na Slovanech, kam Karel IV. povolal mnichy z jihoslovanského Charvátska – 135 *žizn* ve význ. „úroda“ doloženo i jinde v stč. – 139 *jiesim, jiezsn, jiezsn* slova jsou patrně výsledkem autorova etymologisování, v stč. známé slovní zásobě doložena nejsou – 154 *potřeba* ve stč. ve významu „dostatek“ nedoloženo – 164 *všecko jakti hmyzi z země* všecko jako by lezlo, přýštilo ze země – 179 *není mír v zemi České* traktát vznikl r. 1397 v době bojů Václava IV. s panskou jednotou – 192-193 *Guilhelmus ve svém Racionale* Guilhelmus Durandus (1237-1296), biskup italského původu, autor četných právnických spisů a díla liturgického rázu o 8 knihách *Rationale divinatorum officiorum* (Příručka služeb božích) – 193-194 *svatý Geminianus* pravděpodobně druhý z modenských biskupů, žil ve IV. stol.

POJEDNÁNÍ O ŠTĚDRÉM VEČERU

Stánek Mojžíšův byl ozdoben čalouny rozmanitě vyšívanými, jak se čte v Exodu, kap. 26, v. 1.

Ctihodný a nábožný muži, pane Přibyslave, faráři v Lysé, žádal jste, nebo vlastně přikázal, abych vám něco napsal o lidových zvycích, jež se obecně zachová-
5 vají nebo zachovávaly o svátku Narození Pána našeho Ježíše Krista. Ale jako svatý Jan Křtitel pravil Ježíšovi (Mat. 3): „Já od tebe mám býtí pokřtěn, a ty přicházíš ke mně,“ tak i já vám pravím: „Já mám býtí poučen od vás, a vy se chcete poučiti ode mne.“ Aby se mi však nevytýkala ne nevědomost, ale lenivost, nikoli neschop-
10 nost, ale závist, uposlechnu v tom s pomocí boží vašeho rozkazu, pokud dovolí nepatrnost mého nadání, zvláště když milost Páně ve vás není bez užitku. Neboť skládání či spis, který se vám pošle, nehážete do koutku zapomnění, aby tam nedotčen práchnivěl, ani ho neukládáte do skříně s tím, že jej přečtete později: nevím sice kdy, ale brzy jej horlivě a usilovně přivádíte k užitku jiným, jako jste učinil s písní svatého Vojtěcha a s jejím výkladem. Pročež předeslav obsah, odpovídám k vašim
15 žádostem, že jako stánek Mojžíšův byl ozdoben čalouny rozmanitě vyšívanými, tak svátek Narození Páně jest ozdoben rozmanitými zvyky lidskými. – Třebas však bylo v stánku jen deset čalounů, přece je ne deset, ale tisíc zvyků o tomto svátku a z nich zde píší jen o sedmi proslulejších.

Prvý zvyk, velmi počestný, je ten, že se věrní křesťané v předvečer Narození Pána našeho Ježíše Krista postí až do hvězdy, to jest až do večerní doby, kdy se již hvězda zjevuje zraku nebo by se mohla zjevit, kdyby byl jasný den. – Ale bohužel ve všech věcech, jež se konají Pánu Bohu k chvále, ďábel chce vždy mít svůj podíl. Neboť kde se věrní křesťané postí až do večerní hvězdy, a potom umírněně osvěžice své tělo, maličko spí a vstávající na jitřní bdí a chválí Pána Boha, tam služebníci ďáblovi, kteří jsou v jeho moci, jedni se v tak slavnostní předvečer přezírají, druzí opijejí a jiní nejen do večerní hvězdy, ale i do jitřní hvězdy na chválu ďáblu bdí, hrajíce v onen nejsvětější večer v kostky a zkoušejíce, jaké budou míti v kostkách štěstí po celý budoucí rok. A když se zvoní na jitřní, kdy řádní lidé vstávají, tu se oni teprve ukládají, již oslabeni na těle, a spí až do východu slunce; někteří hrajíce po celou svatou noc, potom spí přes všechny mše onoho přeslavného svátku. A to vše si ďábel radostně přivlastňuje.

Druhý zvyk je ten, že se předvečer Narození Páně jmenuje Štědrý večer, a to proto, že je to předvečer onoho svátku, kdy se dostalo celému světu přenesmírné štědrosti. – Právem se tedy jeho předvečer nazývá tímto názvem „Štědrý večer“. Pročež i věrní a zbožní křesťané jsou onoho večera štědřejší než jindy na počest a na paměť oné nebeské štědrosti, neboť žádný hospodář není tak chudý, aby v tento večer nevystrojil své rodině *štědrý večer* neboli *štědrou potěchu*; nemůže-li více, aspoň udělá toho večera větší světlo ve své světnici. – Poctiví staří lidé v tento večer otvírali své domy až po střechu, aby každý potřebný svobodně vstoupil a dostal občerstvení. – Ba staří nejen lidem, ale i dobytku v tento večer projevovali štědrost, neboť i dobytčatům v ten večer nakládali více krmiva než jindy, jak snad někteří i nyní dělají. Tak Otec nebeský v tomto svatém čase, zatím co vůl a osel stáli nad senem a žrali, položil jim do jeslí štědrý a hojný pokrm celého světa, jímž je vše živo, totiž svého milovaného syna v člověčenství. – Kdyby si to tedy boháči vzali za zvyk, aby místo onoho vola a osla brali si tento večer voly a koně a jiný dobytek chudých a na paměť a na počest toho, že se narodil Pán a před nimi přede všemi ležel v jeslích, živili jej před svým dobytkem a nazítí nebo po svátcích dobře živený dobytek chudým vraceli, bezpochyby, kdyby tak činili z lásky, dostalo by se jim za to nebeské odměny. – Staří poctivci rovněž v tento předvečer měli své měšce otevřené, kamkoli se obrátili, aby ruka byla pohotovější, sahajíc pro peníz chudobnému, a při obědě toho dne kladli na svůj stůl peníze, které chtěli toho večera dát chudým, aby mohli snadno a rychleji dát, až by chudý přišel. Vykládali na stůl všechny drahocenné klenoty, a to vše činili v dobrém úmyslu a v pravé víře, nikoli z pýchy, nýbrž pamatujíce na svrchu řečenou nebeskou štědrost a uctívajíce ji. Ale bohužel při tomto druhém zvyku právě ďábel v opak toho dostává svůj podíl od mnohých lidí. Neboť mnozí toho večera drží ruku v měšci ne proto, aby mohli obdarovat chudáky, ale aby míchali penězi a aby se jim proto po celý budoucí rok peníze množily; kladou peníze na stůl ne proto, aby je rozdělili chudým, ale aby měli štěstí na peníze; otvírají své kapsy toho večera nikoli chudobným, nýbrž aby všechno štěstí vešlo do jejich kapes. A tak tyto

i mnohé jiné chvályhodné zvyky převracejí v nesprávný a bludný smysl a zlou vírou propadají mnohým, a to i nejhorším pověrám.

Třetí zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně si lidé navzájem posílají *štedrého večera* proto, že to jest ten svátek, kdy Otec nebeský seslal všem lidem tohoto světa velký a užitečný štedrý večer. – Proto si tedy lidé na paměť a na počest onoho nebeského seslání posílají v tento večer *štedrého večera*, to jest příjemné a vybrané věci, a zvláště vonné, vložené mezi dvěma krásnými miskami. – S tím pak souvisí dále ten obyčej, že lidé, přijímající poslaného jim *štedrého večera*, děkují těm, kdož jej poslali, odměňují donášející posly a těm, kdož poslali, rovněž posílají jiné štedrovecerní dárky skrze jiné své posly. – Je také zvyk, že poslové, odevzdávající štedrovecerní dárky, vyslovují jména dárců říkajíce: „Petr nebo Jan Dlapka posílají vám štedrého večera.“ V tomto třetím zvyku má ďábel tento svůj podíl: Někteří posílají toho dne štedrovecerní dárky ne na památku nebeského seslání, ale aby měli štěstí po celý následující rok. Doznávají totiž, že kdo toho večera neobdaruje jiných, zchudne dříve, než rok skončí. A naopak ti, jimž se toho večera něco odepře, prorokují (nikoli však z Boha), říkajíce tomu, kdo odpírá: „Zle se ti povede tohoto roku, protože tohoto večera nic nedaruješ.“ Ale tyto a podobné jejich domněnky pocházejí z jejich bludného rozumu, a stane-li se někomu tak, jak věří, neděje se tak jako přirozený následek oněch jejich činů, nýbrž ze skrytého a tajného podvodu a zařízení ďábla, kterému jde o to, aby je zviklal v dobré víře a utvrdil ve zlé. Tak oni z vypočítavosti posílají samému ďáblu *štedrého večera* a tou pekelnou šalbou se dostávají do jejich moci.

Čtvrtý zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně věřící požívají velkého bílého chleba, to jest velkých vánoček nebo koláčů, protože je předvečer onoho svátku, kdy se pro nás narodil a nám byl dán v Betlémě, to jest v „Domě chleba“, velký bílý chléb nebeský, totiž náš Pán Ježíš Kristus. Staří lidé pak z dobré víry a ze správného názoru kladli na stoly a ubrusy tyto velké bílé chleby hmotné a vedle nich nože a dovolovali o tomto svátku, aby všechna čeled z nich krájela podle vůle sobě i chudým. – Ale bohužel ďábel v tomto čtvrtém zvyku pro sebe sleduje neméně hrubý blud smyslu téměř opačného; neboť, jak jsem slyšel, v některých končinách křesťané nechávají chleby na stolech a ubrusech o těchto svátcích s noži nikoli na počest a památku Kristova dětství, ale aby v noci přicházeli bůžkové a jedli. To jest vpravdě hrubý příklad nevěry pohanů, kteří mají mnohé bohy, kdežto věřící Kristovi mají toliko jediného Boha. To je zjevný nesmysl, jako by oni bůžkové, což jsou vlastně ďáblové, mohli jísti tělesné pokrmy, když jsou to přece duchové. V tomto nejhrubším bludu jsou zajisté podobni těm, kdož kladli hmotné pokrmy na hroby svých drahých, aby je jedly duše vycházející v noci z hrobů.

Pátý zvyk je ten, že křesťané v předvečer Narození Páně požívají více ovoce než jindy, poněvadž je předvečer onoho svátku, kdy se nám narodilo ovoce vybrané a užitečné, totiž náš Pán Ježíš Kristus. – Staří poctiví lidé v správné víře kladli o tomto svátku ovoce na stoly a ubrusy a noži je krájeli čeledi a chudým. – Rovněž

s dobrým úmyslem ovíjeli staří ovocné stromy bílou slamou. Ale běda! Někteří lidé hned převracejí smysl těchto chvályhodných zvyklostí; neboť někteří krájí
105 ovoce, aby na něm pozorovali budoucí dobré či zlé věci, a ovazují stromy slamou, aby jim v budoucím létě nesly hodně ovoce. Ale poněvadž tyto a podobné věci nejsou jim zaručeny nějakými přirozenými příčinami, co činí jiného, než že zvracejí tento pátý zvyk ve prospěch dáblův?

Šestý zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně kněží a žáci *kalendují* čili
110 *koledují*, chodíce po domech svých věřících, což činí i v oktáv téhož svátku. Pro porozumění tomuto zvyku je třeba připomenout, že když Čechové byli ještě pohany a sloužili modlám, měli v této České zemi boha babylonského, totiž samého Béla, o němž se praví v poslední kapitole Daniela: „Byla pak u Babylonských modla jménem Běl,“ a dále: „Béla zničil, draka zabil a kněží pozabíjel.“
115 Z kroniky císaře Karla IV. vychází pravděpodobně najevo, že Slované (neboli latinsky Sclavi), přicházejíce z Babylonska do Charvátska a odtud dále sem do země, která se nyní jmenuje Čechy, chtěli si ponechat i nadále k uctívání boha toho místa, odkud pocházeli, a protože měli k němu takovou úctu, že jim nestačilo ctíti jej v příslušný čas v chrámech, chodili nadto vždy první den každého měsíce
120 (o kalendách) kněží s modlou samého Béla po jednotlivých pohanských domech, zpívajíce domácím jazykem zvláštní píseň na jeho počest, řkouce: „*Dubec stojí prostřed dvora*,“ a táž slova opakovali s pojmenováním Béla, řkouce: „*Beli, beli, dubec stojí prostřed dvora*,“ jako by říkali po česku: „Beli, Beli, toto ti vyjadřujeme na počest svým zpěvem, co tato slova znamenají,“ a tak činili při každém verši této
125 dosti dlouhé písni k chvále Bělově, považujíce se za šťastné, že bůh navštívil jejich domy, a věříce pevně, že po celý ten měsíc budou mít od něho štěstí a zdar ve svých věcech i v životě. A proto lidé dávali modle Běl rozličné dary jako poplatky, uznávající se za jeho pravé ctitele, aby jejich statky spravoval. Kněží však tyto dary na místě modly Běl brali k svým rukám a později je mlčky obraceli k svému užitku.
130 A proto se říká koledují (kalendují), jako by o kalendách, to jest v první den jednotlivých měsíců, takovou čest Bělovi po domech prokazovali. Když se však Čechové počali obracet na víru Kristovu, kněží křesťanští chtěli odstranit onen pohanský zvyk, a jakoby vedouce lid střední cestou mezi jednou krajností i druhou, počali jej nadále zachovávat, napodobující jej ovšem jen v něčem. Neboť chodili
135 sice vždy prvního dne v měsíci po domech křesťanů, ale místo modly Bělovy nosili obraz Ukřižovaného, aby tak „silnější přijda uchvátil zbroj slabšího“, totiž Kristus, jak se praví v evang. Luk. 11,22. V uvedené písni místo *Beli, Beli* říkali *vele*; to je staré české příslovce, jež znamená totéž jako mnoho. Ale říkali ještě *kalendovat s a* v první slabice, protože i křesťané to činili ještě o kalendách. A tento
140 šestý zvyk trval jako střední cesta mezi dvěma krajnostmi až do svatého Vojtěcha. Ale protože to bylo přílišné zaneprázdnění na každého prvního dne v měsíci a také proto, aby křesťané při tom nezachovávali kalendy podle obřadu pohanského, svatý Vojtěch všecky ony kalendy shrnul jen na předvečer a oktáv Narození Páně, protože považoval za vhodnější zachovávat tento zvyk v tom čase, kdy se narodil Kristus,

145 než o kalendách, o nichž se kdysi prokazovala úcta Bélovi. Změnil také jejich určení a smysl, říká *koleduje* místo *kalenduje*; změnil v první slabice *a* v *o*, aby se říkalo *koledují* (colendisant) od *colo* (ctím). Rovněž *nekalendují* (calendisant) podle kalend, protože se tím zvykem již uctívá Kristus v den svého narození, a nikoli o kalendách. Podobně *koledování* (colendisacio) místo *kalendování* (calendisacio) a lidově *koleda* znamenají někdy uctívání Krista tímto zvykem, jindy
150 všechno to, co se dává darem při takovém koledování. A tato poslední podoba koledování trvá až do dnešních dob; kéž by se v něm chvála Kristova neměnila v chtivost peněz!

Já jsem tento starý výklad slyšel od starých a staří si zajisté svou starobou
155 získali právo, aby se jim věřilo podle výroku: „Při starcích je moudrost a při dlouhověkých rozumnost“ (Job 12), a také obecné přísloví dosvědčuje, že je trojí druh lidí, jimž třeba věřit: totiž starým, učeným a zcestovalým. Starým proto, že se pamatují na děje starých dob, jichž mladí neznají; učeným, protože vědí mnoho, čeho neučení nevědí; cestovatelům, protože v dalekých zemích viděli mnohé věci,
160 jichž neviděli, kdož zestárli doma. A zejména mnoho z těchto věcí jsem slyšel od jednoho starého kněze, jménem Alše, jenž téměř po celý svůj život pobýval na dvorech prelátských a knížecích, ustavičně četl rozličné historie a kroniky a zkoumal neznámé a zajímavé věci; ten také v našem břevnovském klášteře zemřel a je pohřben a jeho duše nechť odpočívá v naději blažených. Amen.

165 Nečetl jsem to však v knihách, ani jsem to nenalezl v spolehlivých dokladech, a proto jsem nepodal tento výklad jako tvrzení, nýbrž jen jako zprávu o tom, co mi bylo vyprávěno; a zároveň uvádím jinou příčinu tohoto šestého zvyku. V předvečer Narození Páně a o jeho oktávu se totiž koleduje proto, že je to předvečer onoho svátku, kdy se narodil syn krále nebeského, kníže celého světa, a to podle
170 tohoto světského zvyku: Když se narodí syn nějakému králi pozemskému, hned se rozběhnou poslové po klášteřích a městech, po hradech a vsích jeho království zvěstující, že se oně zemi narodil kníže. Všichni obyvatelé pak radující se odměňují posly, dávajíce jim chléb hmotný, skutečný, jenž se obecně nazývá *koláč*. A v témž smyslu, že se o tomto svátku narodil syn krále Nejvyššího, totiž nebeského Otce,
175 Pán náš Ježíš Kristus, také kněží a žáci, poslové téhož krále, o této vigílii a v oktávě chodí po domech křesťanských a zpívají říkouce: „Ecce, Maria genuit nobis Salvatore . . .“, a dále „Judaea et Jerusalem, nolite timere . . .“, „Et verbum caro factum est . . .“, „Haec est dies . . .“, „Genuit puerpera regem . . .“ a jiné písně. A tu všichni věřící s radostí a veselím naslouchají zpěvu poslů, odměňujíce je chlebem hmotným,
180 to jest dávajíce jim dary. A kněží nesou s sebou obraz narozeného syna králova, ubírajíce se od něho mezi lid jeho říše. A věřící lid s úctou a s plesáním očekává a přijímá posly a obraz do svého domu; poklekajíce sklánějí se před obrazem, líbají jeho nohy, dávají mu dárky do rukou jeho poslů a koří se mu; a těmito i jinými činy pokorně vyznávají, že jsou poddáni a poslušni narozeného krále Krista Pána. Před
185 obrazem a jeho posly nesou hořící svíce jako před knížetem a jeho rytíři, protože se jasně a veřejně jako mocný pán po právu ujímá svého křesťanského království,

nikoho se přitom neobávaje. Kněží a žáci jdou v bílých komžích, aby jsouce zevně v bílém rouchu a přicházejíce jako poslové krále čistého a neposkvrněného, byli i uvnitř bílí a čistí v duši od hříchů, a to hlavně od opilství, rozpustilosti, krádeže a chtivosti ofěry onoho večera. Jako jeho chrám okuřují kadidlem také domy, do nichž přicházejí, aby silou kadidla dokonale vypudili ďábla, knížete temnot, ze všech koutů. – Ale při tomto šestém zvyku dostává ďábel svůj podíl, a to ty, kdož pro sebe koledují v tomto svatém čase, totiž po celou noc jako volové bučice, sebe i jiné v rozličné hříchy zaplétajíce a v chvální Boha překážejíce. Dostává za svůj podíl také ty, kdož okuřují kadidlem pro sebe, a to jsou hlavně ženy, které nedovolují vynášet ze svého domu v kadidelnici uhlí, ale vytrásají je do peci, aby z jejich domů neodešlo všechno štěstí budoucího roku, a žádají, aby jim bylo dáno ten večer trochu onoho kadidla, aby s ním mohli hádat, jak jsou milovány od svých mužů i od jiných.

200 Sedmý a poslední zvyk je ten, že v předvečer Narození Páně kladou a stelou slámu do jizeb a do kostelů, protože je předvečer onoho svátku, kdy Paní celého světa, královna nebeská a Matka boží porodila na tento svět Pána našeho Ježíše Krista. – Ať si však dají pozor ti, kdož své rozpustilosti a necudnosti provádějí na oné slámě, jež se o tomto svátku stele do jizeb; jak velkou neuctivost projevují tím lůžku a čistému a přecudnému šestinedělí Matky boží a Paní celého světa, 205 neboť, jak bylo výše řečeno, ona sláma znamená lůžko jejího šestinedělí. Necht si také dají pozor ženy, jež čarují s onou slamou, aby neměly blechy po celý budoucí rok! A to vše si ďábel radostně bere za svůj podíl ze sedmého zvyku.

Vskutku nikdy v celém roce se neprovozuje tolik a takových kouzel jako 210 o tomto svátku. A proč je tomu tak? Protože je to veliký svátek, proto chce také ďábel mít z něho veliký podíl. Proto vkládá lidem do mysli přesvědčení, že pro velikost tohoto svátku mají i jejich kouzla větší moc. Ale jak by mohlo být podobno pravdě, že by tento nebo jiný svátek, den tak posvátný a vznešený, mohl poskytovat moci kouzlům, věcem tak hanebným a zavrženíhodným? Jak by mohlo být 215 pravda, že by to, co se děje ke cti boží, dodávalo moci tomu, co jest proti účtě k Bohu? To jest velký omyl jejich rozumu.

Toto, pane Přibyslave, příteli můj nejvěrnější, sepsal jsem s pomocí boží na vaši výzvu a posílám vám to jako štědrovečerní dárek, pokorně nabízejce jeho nedostatky vám a všem ostatním k laskavé opravě a lepšímu poučení a za jeho dokončení 220 vzdávaje upřímně nekonečné projevy díky Pánu Ježíši Kristu, matce jeho Panně Marii, svatému Benediktu a všem svatým. Jim budiž chvála, čest a sláva po všechny věky věkův, amen.

2 v *Exodu, kcp. 26, v. 1*: Příbytek pak uděláš z desíti čalounů, kteříž budou z bílého hedbáví soukaného, a z podstavce modrého a z šarlatu a z červce dvakrát barveného – 109 kalendují čili koledují slova koleda, koledovati etymologicky ovšem souvisí s lat. názvem kalendae pro první den každého měsíce a také pro první den v roce. Když pak křesťanství na dobu pohanských slavností zimního slunovratu položilo svátek Narození Krista, bylo slovo koleda přeneseno na dobu vánoční od Štědrého večera až do Nového roku, po př. až do Tří králů, dále na chození koledníků (napřed kněží, pak učitelů a konečně dětí) po domech